

mazan Abdüttewâb), Riyad 1977, s. 95; İbrâhim Enîs, *el-Lehecâtü'l-Arabiyye*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikrî'l-Arabî), s. 124; G. Bergstrasser, *et-Tejavvürü'n-naḥvî* (trc. Ramazan Abdüttewâb), Kahire 1982, s. 51-115; İbrâhim es-Sâmerrâî, *Ma'a'l-meşâdir fi'l-luğa ve'l-edeb*, Amman 1403/1983, II, 74-75; Hâmid Sâdık Kanîbî, *Mu'cemü'l-mü'enneşâtî's-semâ'iyye*, Beyrut 1407/1987, s. 7-53; Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mu-faşşal fi'l-müzekker ve'l-mü'enneş*, Beyrut 1414/1994, s. 7-120; Zülfikâr Ahmed en-Nakavî, *el-Mu'cemü'l-mübeteker fîmâ yete'allak bi'l-mü'enneş ve'l-müzekker*, Beyrut 1998, s. 17-33, ayrıca bk. tür.yer.

İSMAİL DURMUŞ

el-MÜZEKKER ve'l-MÜENNES

(المذکر والمؤنث)

Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî'nin
(ö. 328/940)

Arapça kelimelerin erillik
ve dişillğine dair kapsamlı eseri.

et-Tezkîr ve't-te'nîş adıyla da anılan kitabın mukaddimesinde müellif telif sebebini açıklarken Arapça kelimelerin eril-dişil durumlarını bilmenin nahiv ve i'rab bilgisinin tamamlayıcısı olduğunu, kelimelerin bu özelliklerini bilmeden gramer ve i'rab kurallarına uygun cümle kurmanın mümkün olmayacağını belirtir. Geniş bir hacme sahip bulunan eser elli bölüm halinde düzenlenmiştir. İsim, fiil, harf ve sıfatlarda, sûre, ülke, yer, kabile, millet, hayvan, gün ve bayram adlarında eril ve dişiller; sayılarda ve çoğul kelimelerde eril ve dişil olanlar; takı alan ve almayan dişiller; hakiki ve mecazi dişiller; bazı sıfat kalıplarında erillik-dişillik; isimler, fiiller ve edatlardaki dişil takıları; gayri munsarif olan dişiller; kelimelerin lafzına veya anlamına itibarla eril veya dişil sayılma durumu; insan organlarında ve diğer varlıklarda eril ve dişil olan kelimeler; hem eril hem dişil

olarak kullanılan kelimeler; dişillerde tasgîr meselesi vb. konular Arap şiiri, âyet, hadis ve emsalden zengin şevâhidle açıklanmıştır.

Kitabın temel kaynağını Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ ile Ebû Hâtîm es-Sicistânî'nin *el-Müzekker ve'l-mü'enneş* adlı eserleri teşkil eder. Müellif Ferrâ'dan yaptığı alıntılar ve Kûfe ekolünün görüşlerini doğru bulmakta, birçok görüşü eleştirirken de Ferrâ'nın anlayışına dayanmaktadır. Buna karşılık sıkça alıntılar yaptığı Ebû Hâtîm es-Sicistânî'nin fikirlerini çok defa hatalı bulmaktadır (krş. I, 67-80, 110-111, 249, 343-350; II, 165, 234-235). Bazı kelimelerin erillîği-dişillîği meselelerinde Sîbeveyhi, Asmaî, İbnü's-Sikkît, Müberred gibi kadîm dilcilerin görüşlerini yanlış bulurken de genellikle Ferrâ'ya dayanmaktadır (krş. I, 185-189; II, 41-42). Eserde Kûfe mektebine mensup dilcilerden başta Ferrâ olmak üzere İbnü's-Sikkît, Sa'leb, Ali b. Hamza el-Kisâî, Ali b. Hasan el-Lihyânî, Ebû Ubeyd, Hişâm b. Muâviye ve Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî'den; Basralılar'dan da en çok Asmaî'den, ayrıca Ebû Hâtîm es-Sicistânî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, Ebû Zeyd el-Ensârî gibi dilcilerden nakillere yer verilmiştir. Ebû'l-Cerrâh, Ebû Servân, Ebû Fak'as gibi birçok fasih bedeviye de atıfta bulunulmuştur (neşredenin girişi, I, 33-39).

Eserde kıraat ve lehçe farkları ile sarf ve nahiv meselelerine dair bazı ayrıntılar zikredildiği gibi bazı şahit beyitlerin ait olduğu kasidelerden parçalar alınarak açıklanmış, böylece anlatımın donuk ve soğuk yapısına edebî bir hava verilerek, canlı, duygusal ve sıcak bir hüviyet kazandırılmıştır. Kitapta bin yirmi bir beyit, iki yüz yedi âyet, elli dört mesel ve fasih söz, yirmi iki hadis şâhid olarak kullanılmış, altmış iki kıraat meselesi ele alınmıştır (neşredenin girişi,

I, 42-43). Ayrıca kelimelerin sadece eril veya dişil olduğu söylenmekle yetinilmeyip çeşitli mânalarına göre eril ve dişil olarak kullanım durumları açıklanmış, sebep beyanlarına (ta'lîl) birinci derecede önem verilmiştir. *el-Müzekker ve'l-mü'enneş*, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dan itibaren zamana kadar bu alanda yazılmış kırkı aşkın eser arasında kapsamlı, mükemmellik, ayrıntı ve bilimsellik yönlerinden en üstün telif olarak değerlendirilmiştir (meselâ bk. Kemâleddin el-Enbârî, s. 265; Yâkut, XVIII, 312; İbn Hallikân, IV, 342).

Eser ilk defa Tânk Necm Abdüavn el-Cenâbî tarafından Âtîf Efendi (nr. 2595) ve Süleymaniye (Fâtih, nr. 4025; Beşîr Ağa / Eyüp, nr. 179) kütüphaneleriyle Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'deki eksik bir nüshaya dayanılarak yayımlanmış (Bağdat 1398/1978), bu neşrin ikinci baskısı iki cilt halinde gerçekleştirilmiştir (Beyrut 1406/1986). Muhammed Abdülhâlik Udayme de eseri neşretmiştir (I-II, Kahire 1401/1981, 1419/1999).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, *el-Müzekker ve'l-mü'enneş* (nşr. Tânk Necm Abdüavn el-Cenâbî), Beyrut 1406/1986, I, 67-80, 110-111, 185-189, 249, 282-284, 343-350, 420, 435-436; II, 41-42, 165, 234-235, ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 5-6, 31-76; İbn Cinnî, *el-Müzekker ve'l-mü'enneş* (nşr. Tânk Necm Abdüavn el-Cenâbî), Cidde 1985, neşredenin girişi, s. 31-33; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhethü'l-elibbâ' fi şâbakâti'l-üdebâ'* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1386/1967, s. 265; Yâkut, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVIII, 312; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 342; Sezgin, *GAS*, IX, 144-145; Muhyî Hilâl es-Serhân, *Fihrisü maḥtûḥâti Vi-zâretü'l-evkâf*, Bağdat 1986, s. 60-62; Ahmed eş-Şerkavî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut 1993, s. 264-271; Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mu-faşşal fi'l-müzekker ve'l-mü'enneş*, Beyrut 1414/1994, s. 31-37; M. Atâ Mevîd, *Muḥammed b. el-Kâsım el-Enbârî (271-328h.) ve cühüdühü fi'n-naḥv ve's-şarf ve'l-luğa*, Dimaşk 1421/2000, s. 215-236; Nihad M. Çetin, "Arapça'da Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Müstakil Eserler", *ŞM*, I (1956), s. 89-90, 102-107; G. C. Anawati, "Textes arabes anciens édités en Egypte", *MIDEO*, XVII (1986), s. 129-130.

HULÛSİ KILIÇ

MÜZEKKİ'n-NÜFÛS

(مَزَكِّي النُّفُوسِ)

Eşrefoğlu Rûmî'nin

(ö. 874/1469-70 [?])

dinî-tasavvufî mensur eseri.

Anadolu'da Türkçe olarak kaleme alınan dinî, tasavvufî ve ahlâkî nitelikteki eserlerin ilk örneklerinden olan kitapta müellif mukaddime münafıkların çoğaldığını,

Eşrefoğlu
Rûmî'nin
Müzekki'n-nüfus
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya, nr. 2070)

MÜZEKKİ'n-NÜFÜS

meşâyih ve meşâyih sözüne itibar edilmediğini, beylerin zalim, kadıların rüşvetçi ve müderrislerin fâsik olduğunu, vâzlelerin dünya için vaaz edip akçe biriktirdiklerini söyler ve *Müzekki'n-nüfûs*'u halk doğru yola sevk etmek amacıyla ve halk tarafından anlaşılması için bilhassa Türkçe olarak kaleme aldığını belirtir.

852 (1448) yılında telif edilen eser iki ana bölümden meydana gelir. Birinci bölümde dünya sevgisiyle bu sevginin fayda ve zararları, nefis-i emmârenin özellikleri, ölüm, kıyamet, büyük günahlar, tevekkül gibi konular ele alınmakta, ikinci bölümde nefis-i emmârenin terbiye edilmesi, tasavvuf âdâb ve erkânı ve iyi bir müslüman olmanın şartlarını anlatmaktadır. Eseri, "Bütün hayırların başı Allah'tan korkmak ve bütün şerhlerin başı korkusuz olmaktır" şeklinde özetlediği prensipten hareketle kaleme alan müellif genel anlamda insan meselesi ve eşref-i mahlûkât olarak yaratılan insanın eğitimi üzerinde durur. Yaratılış itibarıyla her türlü kötülüğü yapmaya müsait olan insanın çalışıp çabaladığı, gayret gösterdiği takdirde nefisini kötülüklerden arındırabileceğini ve akli sayesinde hayvanlık derekesinden insanlık derekesine yükselebileceğini söyler.

Sanat endişesinden uzak, müridlere doğrudan doğruya tasavvufi-ahlâkî hakikatleri anlatma gayesini taşıyan *Müzekki'n-nüfûs*, geniş halk tabakasının kolayca anlayabileceği şekilde sade bir Türkçe ile yazılmış ve tasavvufun halk arasında yayılmasında önemli hizmet görmüştür. Müellifin Osmanlı döneminde Anadolu'da kurulan ilk tarikatlardan biri olan Eşrefiyye'nin pîri olması dolayısıyla kitabın Türk tasavvuf ve düşünce tarihinde ayrı bir yeri vardır. Yeni sayılabilecek herhangi bir görüşe yer verilmemekle beraber tasavvufun temel konularıyla tarikat terbiyesinin esaslarını başarılı bir üslûpla özetleyen *Müzekki'n-nüfûs*, yazıldığı devirden itibaren *Muhammediyye* ve *Envârü'l-âşîkin* gibi geniş halk toplulukları tarafından benimsenmiş, daha sonraki devirlerde kaleme alınan bu tür eserlere örnek teşkil etmiştir.

Kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan eser (en önemlileri için bk. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2070; İÜ Ktp., TY, nr. 6300, 6387; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3642) eski harflerle birçok defa basılmış (İstanbul 1269, 1281, 1301, 1302; ayrıca bk. Özege, IV, 1286-1287), Latin harfleriyle de çeşitli baskıları yapılmış (İstanbul 1955, 1966, 1969, 1976), ancak ilmi neşri henüz gerçekleştirilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Eşrefoğlu Rûmî, *Eşrefoğlu Divanı* (nşr. Âsaf Hâlet Çelebi), İstanbul 1944, s. 50-53; Abdullah Veliyyüddin Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, İÜ Ktp., TY, nr. 270, vr. 9^e; Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, İstanbul 1933, II, 264; Mehmed Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, İstanbul 1939, s. 58-76; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1945, III, 1368; Sabri F. Ülgener, *İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul 1951, s. 60, 74, 108; Özege, *Katalog*, IV, 1286-1287; Nihat Dalgın, *Eşrefoğlu Rûmî ve Müzekki'n-nüfûs'unda Bulunan Merfû Hadislerin Tahrici* (yüksek lisans tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1992, s. 102; a.m.f., "Eşrefiyye", *DA*, XI, 479; Mehmed Halid [Bayrı], "Eşrefoğlu", *Dergâh*, sy. 2, İstanbul 1337, s. 28; Kasım Kufralı, "Eşrefiyye", *İA*, IV, 397; Abdullah Uçman, "Müzekki'n-nüfûs", *TDEA*, VI, 489-490.

ABDULLAH UÇMAN

MÜZENİ

(الْمُزْنِي)

Ebû İbrâhîm İsmâil b. Yahyâ
b. İsmâil el-Müzenî el-Mısıri
(ö. 264/878)

İmam Şâfiî'nin önde gelen
talebesi, müctehid.

175'te (791) doğdu. Yemen'de yaşayan Müzeyne kabilesine mensuptur. Önceleri İmam Mâlik'in önde gelen talebesi Asbağ b. Ferec'den öğrenim gördü (Zehebî, *Tezkiretül'l-huffâz*, II, 458). Şâfiî'nin 200 (816) yılı civarında Mısır'a geliştinden vefatına kadar geçen dört yıl boyunca en yakın talebeleri arasında yer aldı. Şâfiî'den sonra onun son dönemine ait fikhî görüşlerini (cedîd) sonraki nesillere aktarma faaliyetini sürdürdü. Arkadaşı Büveytî'nin ardından tedris halkasının başına geçerek mezhebin yaşayan en büyük temsilcisi haline geldi. el-Câmiu'l-atîk'te (Amr b. Âs Camii) verdiği derslerle başta Mısırlılar olmak üzere Horasan, Irak, Şam ve Endülüs bölgesinden gelen pek çok âlimin yetişmesinde ve bu yolla mezhebin geniş kitlelere yayılmasında önemli rol oynadı. Müzenî İmam Şâfiî, Nuaym b. Hammâd ve Ali b. Ma'bed b. Şeddâd'dan hadis rivayet etti. Kendisinden İbn Huzeyme, Tahâvî, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî, İbn Cevsâ, Ebû Avâne el-İsferâyîni, İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, İbn Ziyâd en-Nisâbüri, Ebû'l-Fevâris İbnü's-Sâbüni, İbnü'l-Cârûd, Ebû Nuaym el-Cürcânî rivayette bulundu. İbn Ebû Hâtîm onun sadük, Ebû Saïd İbn Yûnus ve İbnü'l-Cevzî sika olduğunu ifade etmişlerdir. 24 Rebîülevvel yahut 24 Ramazan 264'te (4 Aralık 877 veya 30 Mayıs 878) Kahire'de vefat

etti ve Karâfetüssügrâ'da bulunan İmam Şâfiî'nin türbesi yakınına defnedildi. Kabri önemli ziyaretgâhlardan biri haline gelmiştir.

Ebû Abdullah İbn Abdülhakem ile birlikte Mısır'ın önde gelen iki büyük âliminden biri kabul edilen Müzenî'nin en etkin olduğu alan fıkıhtır. Ondan İbn Huzeyme, Yûsuf b. Abdü'lâlâ, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebû'l-Kâsım Osman b. Saïd el-Enmâtî, İbn Ukayl el-Firyâbî, Abdân el-Mervezî, İshak b. Mûsâ el-İsferâyîni, İbn Allûye er-Rezzâz, Eslem b. Abdülâziz, Beyyânî, Muhammed b. Abdüsselâm el-Huşenî, İbnü'l-Harrâz el-Kurtubî gibi pek çok âlim fıkıh tahsil etmiştir. Mezhebin özellikle Mısır'da güçlenmesindeki rolü büyük olmuş, burada Mâlikîler'in üstünlüğü söz konusu iken vali Ahmed b. Tolun'un huzurunda yapılan bir tartışmada söyledikleri onun hoşuna gidince kendisine yakınlık duymuş ve Şâfiîler'i Mâlikîler'den üstün konuma getirmiştir.

Şâfiî'nin Mısır sonrası eserleriyle çok fazla alâkalı olduğu anlaşılan Müzenî, *er-Risâle*'yi bizzat Şâfiî'den seksen defa, kendi başına ise elli yılda 500 defa okuduğunu ve her defasında yeni bir açılım kazandığını belirtmiştir. Ancak Şâfiî'nin Bağdat'ta yazdığı kadim mezhep anlayışını yansıtan kitaplarıyla bu kadar ilgilendiği söylenemez (Ebû Âsım el-Abbâdî, s. 24). Şâfiî'den doğrudan duymadığı bazı konularda sût kardeşi Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'nin eserinden yararlanmıştı. Hanefî kitaplarını da sürekli incelediği ve bunu gören yeğeni Tahâvî'nin bu sebeple Hanefî mezhebine geçtiği rivayet edilir (Ebû Ya'lâ el-Halîlî, I, 429, 431).

Hakkında İmam Şâfiî'nin "mezhebimin destekçisi" ve, "Şeytanla tartışsa onu yener" dediği, onun en yakın talebelerinden ve mezhebin önde gelen imamlarından olan Müzenî kaynaklarda Şâfiî'nin usulünü, fetvalarını en iyi bilen ve mezhebi müdafaa için tartışmalara katılan kişi olarak tanıtılmakta ve Şâfiî'nin öğrencilerinden hiç kimsenin kendisini Müzenî'den üstün görmediği ifade edilmektedir. Bununla birlikte daha sonraki nesilden Ebû'l-Abbâs İbn Süreyc'in Müzenî dahil Şâfiî'nin bütün talebelerinden üstün kabul edildiği belirtilmektedir (Şîrâzî, s. 109). Şâfiîler, Müzenî ve Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'nin İmam Şâfiî'den yaptıkları nakilleri diğer râvilerin nakillerine tercih etmişlerdir (Hattâbî, I, 4-5). Fıkıh bilgisi ve Şâfiî'nin ictihad manlığına nüfuz bakımından üstünlüğü tartışmasız kabul edildiğinden bazı âlimler ta-